

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін

ДИПЛОМНА РОБОТА
магістра

з теми:

**«СТАНОВИЩЕ НІМЕЦЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В СРСР
У 1941-1955 РР.»**

Виконав:
студент групи Іst1-М19z
спеціальності: 032 Історія та археологія
заочної форми навчання
Георгіца Руслан Вікторович

Науковий керівник роботи:
Климчук Людмила Вікторівна,
кандидат історичних наук, старший
викладач кафедри архівознавства,
спеціальних історичних та правознавчих
дисциплін

Кам'янець-Подільський – 2020 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1. Історіографія проблеми.....	9
1.2. Джерельна база дослідження.....	21
1.3. Методологія дослідження.....	25
Висновки до розділу 1.....	26
РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАНОВИЩА НІМЕЦЬКИХ ПОЛОНЕНИХ І ТРУДОВЕ ВИКОРИСТАННЯ В'ЯЗНІВ ..	28
2.1. Законодавчі аспекти режиму військового полону в СРСР.....	28
2.2. Формування та функціонування таборів військових бранців.....	32
2.3. Використання праці полонених.....	39
Висновки до розділу 2.....	47
РОЗДІЛ 3. УМОВИ ПЕРЕБУВАННЯ ТА РАДЯНСЬКА ІДЕОЛОГІЯ У ТАБОРАХ СЕРЕД НІМЕЦЬКИХ ПОЛОНЕНИХ.....	52
3.1. Соціальні умови перебування у полоні.....	52
3.2. Вплив радянської агітації на німецьких військовополонених.....	58
Висновки до розділу 3.....	63
РОЗДІЛ 4. РЕПАТРІАЦІЯ НІМЕЦЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ	67
Висновки до розділу 4.....	74
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	84
ДОДАТКИ	102

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГоловПУ	– Головне політичне управління радянської армії і військово морського флоту;
ГУПВІ	– <u>Г</u> оловне управління військовополонених;
ГУТАБ НКВС	– Головне управління виправно-трудовах таборів Народного комісаріату внутрішніх справ;
ГУТАБУ	– Головне управління виправно-трудовах таборів, трудових поселень і місць ув'язнення в Україні;
НКВН / СНО	– «Національний комітет «Вільна Німеччина» / Союзу німецьких офіцерів
НКВС (МВС)	– Народний комісаріат внутрішніх справ (Міністерство внутрішніх справ)
НКВС УРСР	– Народний комісаріат внутрішніх справ Української радянської соціалістичної республіки
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
УМВС	– Міністерство внутрішніх справ України.
УПВІ	– Управління у справах військовополонених та інтернованих
УПВІ НКВС	– Управління у справах військовополонених та інтернованих Народного комісаріату внутрішніх справ
УРСР	– Українська радянська соціалістична республіка
ЦК КПРС	– Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу
ЦК СЄПН	– Центральний комітет Соціалістичної єдиної партії Німеччини.

ВСТУП

Актуальність теми. Аналіз сучасних воєн вказує на появу нових видів конфліктів, які супроводжуються ігноруванням гуманітарних цінностей. Це впливає з відсутності поваги до існуючих міжнародно-правових норм. Проблеми імплементації останніх пов'язані з тенденцією ідентифікувати як терористичні будь-які воєнні дії, що здійснюються проти держави озброєними угрупованнями. В даному випадку військовополонені автоматично переходять до розряду заручників, втрачаючи свій правовий статус. Тому важливим є звернення до негативного досвіду минулого з проекцією на сьогодення з метою запобігання довільного трактування міжнародних угод про поводження з бранцями війни, що в результаті завжди призводить до значних людських втрат та трагедій.

Доля військовополонених в роки Другої світової війни складає одну з найтрагічніших сторінок минулого. Одним із багатьох напрямів дослідження проблем Німецько-радянської війни є вивчення її соціальних аспектів. Тривалий час проблема німецьких військовополонених в СРСР замовчувалася або фальсифікувалася, що не дозволяло з достатнім рівнем об'єктивності поставитися до трагічної долі людей, які опинилися у становищі полонених. Розпад СРСР і загальна демократизація суспільно-політичного життя країн Центрально-східної Європи кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. спричинили позитивні зрушення у вивченні проблеми радянського військового полону.

Протягом світової історії полон розумівся та визнавався міжнародним правом як припинення для полонених стану війни. Сторона, що полонила, брала на себе зобов'язання створити належні умови перебування у полоні. Запеклий характер Німецько-радянської війни перевернув це традиційне уявлення, перетворивши полон на продовження війни.

Дослідження проблеми утримання і трудового використання військовополонених донедавна не належало до популярних історичних тем, що

пояснюється емоційно-психологічними факторами і політико-ідеологічною кон'юнктурою різних політичних режимів. Як правило, в історичній літературі другої половини ХХ ст. значна увага акцентувалася на військових злочинах нацистів щодо радянських військовополонених. Питання про наявність таборів для військовополонених на теренах СРСР, умов утримання, нормативно-правові та морально-побутові аспекти перебування в них полонених супротивника фактично знаходились під забороною.

В СРСР тема полону німецьких солдатів та офіцерів була фактично заборонена до дослідження. Зокрема, громадськість багатьох європейських країн та Японії докладало чималих зусиль, щоб з'ясувати долі сотень тисяч своїх громадян, які опинились в радянському полоні.

Проблема, пов'язана з в'язнями війни, сьогодні, безперечно, набуває актуальності внаслідок кількох причин. По-перше, зняття грифу «таємно» з архівних документів дає можливість заповнити таку прогалину у вітчизняній історії, як німецькі військовополонені в СРСР. По-друге, масове порушення прав полонених, яке відбувається сьогодні всупереч міжнародно-правовим нормам, свідчить про те, що проблема полону є не тільки питанням відповідальності сторін, що воюють, але й критерієм морального здоров'я країни. Розпад СРСР і демократизація суспільного життя певною мірою спростили можливості доступу до джерельної бази й позитивно вплинули на стан дослідження проблеми.

Метою роботи є дослідження проблеми воєнного полону та аналіз політики радянської держави щодо німецьких військовополонених у визначений хронологічний період.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення комплексу наступних **завдань**:

- узагальнити історіографію проблеми;
- схарактеризувати джерельну базу;

- описати методи дослідження;
- висвітлити специфіку радянської правової системи щодо німецьких військовополонених;
- з’ясувати завдання, форми і методи організації і функціонування таборів для військовополонених;
- виявити особливості використання праці німецьких військовополонених у СРСР;
- дослідити соціальні умови перебування полонених у таборах;
- розглянути принципи і методи ідеологічного впливу органів радянської влади на військовополонених;
- типізувати характерні риси репатріаційної політики радянської держави.

Об’єктом дослідження є німецькі військовополонені, які перебували на території Радянського Союзу у воєнний та післявоєнний період.

Предметом дослідження є політика радянської держави щодо організації та функціонування системи таборів для військовополонених у СРСР, умов утримання, медичного обслуговування, трудового використання, а також репатріаційна політика.

Хронологічні рамки роботи визначаються періодом 1941–1955 рр. й обумовлені створенням та припиненням дії таборів для полонених і репатріацією в’язнів на батьківщину. У зазначений період на території Української РСР були створені та функціонували управлінські структури радянського військового полону, відповідні табори, їхні відділення, окремі робочі батальйони, спеціальні лікувальні установи та місця поховань військовополонених та інтернованих.

Географічні межі дослідження охоплюють територію СРСР у діючих на той час адміністративних кордонах.

Методи дослідження. У роботі застосовані методологічні підходи, що базуються на принципах історизму, багатофакторності, всебічності,

об'єктивності та системності. Застосування принципів комплексного підходу до предмета дослідження дозволило всебічно схарактеризувати компоненти проблеми і по-можливості реконструювати цілісну картину.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексній розробці актуальної проблеми організації утримання, забезпечення і трудового використання німецьких військовополонених в СРСР у 1941–1955 рр. В роботі розкрито такі питання: організація таборів для полонених; їх працевикористання в умовах війни та повоєнні роки; охорона здоров'я, умови праці на підприємствах і будовах СРСР у зазначений період; нормативне регулювання; вплив радянської ідеології на свідомість полонених. А також, висвітлено процес репатріації військовополонених. Аналіз та порівняння офіційних радянських джерел, спогадів, мемуарів, статей з періодичних видань дозволило реконструювати картину становища німецьких військовополонених у СРСР.

Робота має не тільки теоретичне, але й **практичне** значення, що визначається можливістю використання матеріалів, результатів і висновків проведеного дослідження, як у процесі подальшого вивчення феномену воєнного полону, так і під час підготовки курсових робіт з історії. Висновки та узагальнення можуть бути використані при розробці питань, пов'язаних з дотриманням прав людини, а також у роботі громадських і урядових організацій, які займаються теоретичними та практичними проблемами воєнного полону.

Джерельна база дослідження складає комплекс опублікованих та неопублікованих документів українського походження та закордонні, що містять офіційні радянські джерела, нормативно-правові документи, архівні матеріали, наукові праці, спогади та мемуари, довідкові видання, статті з часописів та електронних ресурсів.

Обсяг і структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (8 підрозділів), висновків до кожного розділу та загального висновку, списку використаних джерел та літератури (165 позицій), додатку. Загальний обсяг роботи – 104 сторінки, з них основного тексту – 80 сторінок.

ВИСНОВКИ

Системний історико-документальний аналіз організаційно-структурної побудови системи радянського військового полону та функціональної діяльності його органів на території України у 1941–1955 рр. дозволив узагальнити практичний досвід тоталітарного режиму зі створення регіональної ланки багатоаспектної, різнорівневої та суворо централізованої системи утримання, ізоляції та загального визискування бранців війни, що стала органічною частиною існуючого в тодішньому СРСР карально-репресивного апарату. Історичне вивчення проблеми організації та структурної побудови радянських органів і режимних установ військового полону в Україні у 1941–1955 рр. свідчить про складність і багатогранність цієї теми. На основі викладеного матеріалу показана радянська політика в гуманітарній сфері щодо німецьких військовополонених в СРСР у воєнні та повоєнні часи.

Виявлено, що вивчення історії радянського військового полону розвивалося вкрай непослідовно, що особливо характерно для 40-х – кінця 80-х рр. ХХ ст. і обумовлено ідеологічним протистоянням часів «холодної війни». В результаті сформувалися два кардинально протилежні наукові напрямки: радянський і західний, що розглядали зазначену проблему у фарватері офіційної ідеології. Дослідження вітчизняних та зарубіжних учених, які вивчають проблему військового полону, знайшла широке висвітлення в низці праць. Написано ґрунтовні наукові роботи, захищено ряд дисертацій на дотичні теми. Видана велика кількість мемуарів учасників тих подій, які є важливим джерелом для дослідження теми. Аналізуючи історіографію проблеми відзначимо, що незважаючи на безсумнівний прогрес у дослідженні радянського військового полону 1941–1955 рр., тематичне розмаїття публікацій і широкий спектр опрацьованих джерел, його українські сторінки вивчені

недостатньо та фрагментарно. Лише у ХХІ ст. з'являються комплексні дослідження з даної проблематики.

У світлі новітніх методологічних засад при написанні роботи керувався загальними принципами історизму, багатофакторності, об'єктивності та системності, положеннями та принципами, що спираються на досягнення вітчизняної та зарубіжної історичної науки, врахував важливі в концептуальному плані розробки тих учених, теоретичні висновки та узагальнення яких сприяли осмисленню й формуванню принципів положень.

У перші десятиліття ХХ ст. міжнародно-правовий вимір проблеми військовополонених набуває особливої ваги. Ухвалені на конференціях у Гаазі (1907 р.) та Женеві (1929 р.) конвенції урегулювали всі основні питання режиму військового полону, забезпечили загальну нормативну базу утримання і трудового використання військовополонених, їхніх основних особистих прав та юридичні підстави діяльності міжнародних гуманітарних організацій у таборах. Для керівництва Радянського Союзу військово-гуманітарна проблема полону із самого початку набула вагомого політичного та ідеологічного значення. З кінця 20-х – початку 30-х рр. у питанні військовополонених радянський уряд цілковито виходив із позицій чільної наступальної військової доктрини, а тому не бажав зв'язувати себе будь-якими міжнародними зобов'язаннями у сфері військового полону. Саме ця позиція, а також досвід ГУТАБУ стали доктринальним підґрунтям для формування базових основ режиму радянського військового полону в 1939-1941 рр.

Створені в 1939-1941 рр. у СРСР органи та структури військового полону, а відтак і облаштовані в Україні табори мали типовий для радянських силових відомств централізований, екстериторіальний характер. У цій управлінській моделі винятковою була роль центрального керівництва, а всі структурно-організаційні та поточні рішення ухвалювалися виключно у Москві. НКВС Української РСР функціонально був практично позбавлений можливості

впливати на діяльність адміністрацій режимних установ, розташованих на території республіки, але безпосередньо підпорядкованих УПВІ НКВС СРСР.

Правовим фундаментом розвитку системи радянського військового полону у 1941-1945 рр. виявилися директивні рішення центрального керівництва СРСР, відомчі нормативні приписи НКВС, УПВІ (ГУПВІ), інших наркоматів і відомств, що опікувалися військовополоненими. В основі практичних кроків влади, здійснених у розвиток створеної на початку війни системи полонення і організації військовополонених, знаходилася організаційна та структурно-функціональна діяльність, спрямована на створення й розбудову всіх ланок системи військового полону. Її репрезентувала мережа полкових (дивізійних), дивізійних, армійських приймальних пунктів, фронтових приймально-пересильних і тилових стаціонарних таборів НКВС, а також відповідні управлінські структури у фронтовій смузі та в тилу.

Використання праці військовополонених було вимушеним кроком, хоча умови праці, специфіка та низький рівень побуту, харчування тощо, робили її одним із репресивних факторів табірної побуту. Широко залучалися до роботи військовополонені фахівці з різних галузей виробництва та науки. Трудове використання іноземних військовополонених сприяло вирішенню проблеми дефіциту робочої сили, яка загрожувала зривом введення в експлуатацію стратегічно важливих народногосподарських об'єктів та відновлення житлового фонду. Виробниче використання військовополонених було централізованим і здійснювалось у плановому порядку на підставі рішень уряду.

Зосередження підневільного контингенту в базових галузях промисловості Донбасу дозволило не лише вирішити проблему забезпечення господарських структур робочою силою, але й значно прискорило відбудовчий процес, зокрема на підприємствах важкої промисловості. Той факт, що табори, дислоковані в Південній Україні, відносились до найдовше функціонуючих, підтверджує, що ці регіони, які зазнали нищівних руйнувань, потребували і

найбільшого вливання робочої сили, а отже, праця військовополонених стала важливим чинником реконверсії промисловості та подальшого економічного розвитку регіону.

Соціальне життя військовополонених не було однозначним. За спогадами навіть тих колишніх бранців, які негативно ставилися до СРСР, можна зробити висновок, що на побутовому рівні ворожість між полоненими та місцевим населенням, як правило, була мінімальна. Проблеми бранців (такі як листування з рідними, право на вільний час тощо) також виконувалися зі своєрідною радянською специфікою. Рівень медичної допомоги переважно був низьким. Це було обумовлено важким повоєнним економічним станом країни.

Забезпечення бранців необхідними речами та одягом перебувало на дуже низькому рівні. При таборах створювалися майстерні, які виготовляли елементарні побутові речі, шили та ремонтували одяг тощо. Рівень харчування полонених регламентувався низкою постанов та наказів. Треба зазначити, що складна ситуація з продовольством у країні та інші фактори не дозволяли радянській владі в повному обсязі забезпечувати вимоги щодо рівня харчування. Взаємини між військовополоненими, з місцевим населенням, адміністрацією таборів мали досить широкий спектр – від неприхованої ворожнечі до плідної співпраці. Це залежало від багатьох чинників, але можна стверджувати, що загалом взаємовідносини полонених та місцевого населення були менш неприязними, ніж можна було очікувати. Між собою військовополонені поділялися, як правило, за національностями, і приязнь між бранцями різних націй спостерігалася досить нечасто.

Загальногуманітарні проблеми бранців, такі як листування з рідними, право на вільний час також виконувалися зі своєрідною радянською специфікою. Невеликий час дозвілля полонені проводили по-різному: бранці створювали оркестри, самодіяльні театральні постановки, футбольні команди тощо, але обов'язковими були політичні лекції.

Радянська політична агітація під час війни та в повоєнні роки серед військовослужбовців німецької та інших армій була досить ефективною. Застосування широкого спектру засобів ідеологічного впливу дозволило поширити вплив не лише на схильних до капітуляції, але й на «ідеологічно вірних» нацистів. Це також дало можливість не тільки проводити агітацію під час війни, а й сформувати «когорту» для підтримки радянської політики в повоєнній Європі. Політична робота серед полонених проводилась у руслі радянських ідеологічних настанов, згідно з якими полонені розглядалися, насамперед, як потенційні провідники комуністичних ідей у своїх країнах;

Створенням різноманітних антифашистських організацій серед військовополонених опікувався 7-й відділ ГоловПУ. Одним із важливих кроків у цій справі стало утворення антифашистських шкіл, що мали спеціально розроблену програму для ідеологічного перевиховання військовополонених. На початку війни багато військовополонених були вороже налаштовані до комуністичної ідеології. Згодом поміркованих у політичному плані бранців ставало дедалі більше. Але діяльність профашистських таємних організацій військовополонених не припинялась до самої репатріації.

Репатріація військовополонених, що перебували в Радянському Союзі, була одним із чинників впливу не лише на бранців, а й на міжнародну політику. В першу чергу звільняли непрацездатних, хворих, знесилених бранців, хоча ці умови не розповсюджувалися на засуджених та звинувачених у злочинах. При репатріації радянська влада виходила з національних ознак. Репатріаційна політика, обумовлена суто прагматичними чинниками, відбувалася у три етапи: перший (червень 1945 р. – лютий 1947 р.) – відзначався поверненням на батьківщину інвалідів та тяжкохворих; під час другого (березень 1947 р. – травень 1950 р.) пріоритетність у репатріації отримали полонені країн, що були лояльно налаштовані до СРСР, хоча протягом 1947–1950-х рр. визначальним залишався економічний чинник. Завершальний етап (1950–1956 рр.)

характеризувався поверненням на батьківщину військовополонених, засуджених за тяжкі воєнні злочини та амністованих. Останніми, як правило звільняли бранців німецької, угорської, австрійської та румунської національностей. Репатріація німецьких бранців, всупереч міжнародним угодам, використовувалася як важіль тиску на уряд ФРН.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела

1. Военнопленные в СССР. 1939–1956 : документы и материалы / Сост. М. М. Загорулько, С. Г. Сидоров, Т. В. Царевская ; Под ред. М. М. Загорулько. Москва : Логос, 2000. 1120 с. : ил.
2. Державний архів МВС України. Ф. 45, оп.1, спр. 73.
3. Державний архів МВС України. Ф. 45, оп.1, спр. 135, прим. 50,
4. Державний архів МВС України. Ф. 45, оп.1, спр. 138, прим. 6.
5. Державний архів МВС України. Ф. 45, оп.1, спр. 228.
6. Державний архів Російської Федерації. Ф. Р-3316 : Центральний Виконавчий Комітет СРСР, оп. 1.
7. Державний архів Російської Федерації. Ф. Р-5446 : Рада народних комісарів. Рада Міністрів СРСР, оп. 2.
8. Державний архів Російської Федерації. Ф. Р-9401 : Секретаріат НКВС-МВС СРСР, оп. 1.
9. Державний архів Російської Федерації. Ф. Р-9401 : Секретаріат НКВС-МВС СРСР, оп. 1а.
10. Державний архів Російської Федерації. Ф. Р-9401 : Секретаріату НКВС- МВС СРСР, оп. 2.
11. Державний архів Російської Федерації. Ф. Р-9526 : Управління уповноваженого Ради Міністрів СРСР у справах репатріації, оп. 1.
12. Державний архів Російської Федерації. Ф. Р-9526 : Управління уповноваженого Ради Міністрів СРСР у справах репатріації, оп. 2.
13. Конвенція про поводження з військовополоненими (1929). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki\(1929\)](https://uk.wikipedia.org/wiki(1929)) (дата звернення: 22.02.2020).
14. Реєстр розсекречених архівних фондів України : міжархів. довідник. Т. 1. : Розсекречені архівні фонди центральних державних архівів України. Кн. 1. : Центральний державний архів громадських об'єднань України, Центральний

- державний історичний архів України, м. Київ, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С Пшеничного, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України / Держкомархів України, Укр. наук.-досл. ін-т архів, справи та документознавства; Упоряд. С. Зворський. Київ, 2009. 244 с.
15. Реєстр розсекречених архівних фондів України : міжархів. довідник. Т. 2. : Розсекречені архівні фонди Державного архіву в Автономній Республіці Крим, державних архівів областей України, міст Києва і Севастополя. Кн. 3. : Розсекречені архівні фонди державних архівів Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської областей, міст Києва та Севастополя / Держкомархів України, Укр. наук.-досл. ін-т арх. справи та документознавства; Упоряд.: С. Зворський, Н. Христова ; Редкол.: Г. Боряк (голова) та ін. Київ, 2007. 512 с.
16. Реєстр розсекречених архівних фондів України : міжархів. довідник. Т. 3. : Розсекречені архівні фонди ЦДАВО України, ЦДНТА України, Держархіву в АРК, держархівів областей України, міст Києва і Севастополя (2004–2010 рр.) / Укрдержархів ; Укр. наук.-досл. ін-т архів. справи та документознавства ; Упоряд. С. Зворський ; Редкол. : О. Гінзбург (гол.) та ін. Київ, 2013. 706 с.
17. Російський Державний Військовий Архів. Ф. 1п. : Центральний апарат ГУПВІ НКВС-МВС СРСР, оп. А.
18. Русский архив: Великая Отечественная. Немецкие военнопленные в СССР 1941–1955 гг. : док. и матер. Т. 24 (13–2). Москва, 1999. С. 267.
19. Русский архив: Великая Отечественная. Немецкие военнопленные в СССР 1941–1955 гг. : сб. док. и материалов. Кн. 2. Т. 24(13–3). Москва, 2002. С. 13.

- 20.Список военнопленных умерших в лагере № 38. И захороненных на территории города Рени, Измаильской области. URL: <http://renimvk.od.ua/2018/04/23/>.
- 21.Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ. Ф. 1 : Центрального Комітету КП(б)У, оп. 23.
- 22.Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ. Ф. 5 : УПВІ, оп. 1.
- 23.Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ. Ф. Р-2 : Управління справами Ради Народних Комісарів УРСР.

Література

- 24.Алексеев Н. С. Ответственность нацистских преступников. Москва, 1968. 224 с.
- 25.Алексеева-Процюк Д. О. Документи центральних архівів України про утримання та працевикористання іноземних військовополонених й інтернованих в Українській РСР у 1939–1953 рр. *Архіви України*. 2007. № 1–3. С. 184–189.
- 26.Алексеева-Процюк Д. О. Організація роботи і утримання військовополонених та інтернованих на відбудові об'єктів столиці України (1945–1950 рр.). Військовий полон та інтернування (1939–1956 рр.) : науковий збірник. Київ : Парламентське вид-во, 2008. С. 255-259.
- 27.Алексеева-Процюк Д. О. Організація утримання і трудового використання іноземних військовополонених та інтернованих на території України (1939-1953 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 26 с.
- 28.Алексеева-Процюк Д. О. Працевикористання військовополонених та інтернованих у відбудові міста Києва (1945–1950 рр.). *Форум права*. 2007. № 3. С. 11–14.

- 29.Алексеева-Процюк Д. О. Санітарно-медичне забезпечення військово-полонених фашистських армій в Україні під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки. *Сторінки воєнної історії України* : збірник наукових статей / НАН України. Ін-т історії України. Київ, 2005. Вип. 9. Ч. 3. С. 79–85.
- 30.Амелин А. Б. Международно-правовое регулирование военного плена : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1954. 34 с.
- 31.Андрюхин М. Н. Військовополонені URL: <http://vseslova.com.ua/word/-19367u>. (дата звернення: 21.12.2019).
- 32.Багликова М. С. Условия содержания немецких военнопленных в лагерях НКВД-МВД: нормативно-правовой аспект. Материалы международной научной конференции, посвященной 200-летию переселения немцев Приазовья и Причерноморья. (Донецк, 27-28 сентября 2003). Донецк : Изд-во ДонНУ, 2003. С. 273–283.
- 33.Багликова М. С. До питання щодо трудового використання німецьких військовополонених в Україні. Праці наукової конференції Донецького національного університету за підсумками науково-дослідної роботи за період 1999-2000 рр. Історичні науки, політологія, міжнародні відносини і філософія. Донецьк : Вид-во ДонНУ, 2001. С. 34–36.
- 34.Багликова М. С. Німецькі військовополонені в Донбасі (1943-1954 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01; Донецький національний університет. Донецьк, 2005. 24 с.
- 35.Безбородова И. В. Военнопленные Второй мировой войны. Генералы вермахта в плену. Москва : Рос. гос. ун-т, 1998. 208 с.
- 36.Безыменский Л. А. История одной «Истории». *Новое время*. 1976. № 5. С. 12–13.
- 37.Бланк А. С. Национальный комитет «Свободная Германия» центр антифашистской борьбы немецких патриотов. 1943-1945. Вологда, 1963. 232 с.

- 38.Бланк А. С. «Свободная Германия» – центр антифашистской борьбы немецких патриотов. Вологда, 1964. 269 с.
- 39.Богунов С. Використання праці радянських військовополонених. З історії Другої світової війни. С. 326-339. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40056/11-Bohunov.pdf?sequence=1>. (дата звернення 20.11.2020).
- 40.Больцман Людвіг, Бішоф Гюнтер. Військовополонені Другої світової війни: захоплення, таборове життя, повернення: десять років досліджень наслідків війни. Ольденбург, Відень; Мюнхен, 2005. 599 с.
- 41.Бондаренко Е. Ю. Долгое возвращение из плена. (К истории репатриации японских военнопленных из СССР). *Проблемы Дальнего Востока*. 1994. № 4. С. 102-107.
- 42.Бондаренко Е. Ю. Судьба пленных: Токийский и Хабаровский международные процессы над японскими военными преступниками и их последствия (1948-1949 гг.). *Россия и АТР*. 1993. № 1. С. 117–123.
- 43.Бондаренко Е. Ю. «Школы коммунизма» для японских военнопленных: Об идеологической обработке в советских лагерях. *Россия и АТР*. 1993. № 1. С. 133–140.
- 44.Бурцев М. И. Прозрение. Москва, 1981. С. 97.
- 45.Буцько О. В. Військовополонені в СРСР (1941-1945 рр.). *Укр. істор. журн.* 2000. № 4. С. 126.
- 46.Буцько О. В. Начало Великой Отечественной войны и первые немецкие военнопленные. *Сторінки воєнної історії України* : зб. наук. статей ; НАН України ; Ін-т історії України. Київ, 2002. Вип. 6. С. 111.
- 47.Буцько О. В. Продовольственное обеспечение немецких военнопленных в годы Великой Отечественной войны. *Сторінки воєнної історії України* : зб. наук. ст. Київ : НАН України, Ін-т історії України, 2004. Вип. 7. С. 172.

48. В руках ворога: полон від античності до Другої світової війни ; вид. Рюдигером Оверманом у зв'язку з Arbeitskreis Militärgeschichte. Белау, Кельн, Веймар, Відень, 1999.
49. Вагенленер Г. Немецкие военнопленные перед судом советских военных трибуналов (1941-1953 гг.). Проблемы военного плена: история и современность : В 2-х ч. Вологда, 1997. Ч.2. С. 124–125.
50. Ветров І. Особливості використання праці зарубіжних військовополонених та інтернованих на відбудові важкої індустрії України у середині 40-х років. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Історичні науки ; Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2017. Том 27. С. 386-401.
51. Військовий полон та інтернування 1939–1956 погляд через 60 років. Матеріали міжнародної наукової конференції, 2-4 червня 2006. Київ : Парламентське видавництво, 2008. 336 с.
52. Військовополонені Другої світової війни : архів статей і спогадів про Велику вітчизняну війну. URL: <http://www.antifaschistische-linke.tk/post/index-96.html>. (дата звернення: 03.02.2020).
53. Войтенко М. Ф., Грибовская Г. А. Гуманизм советской военной медицины. *Военно-медицинский журнал*. 1985. № 5. С. 68–71.
54. Войтенко М. Ф., Грибовская Г. А. Гуманизм советской военной медицины. *Военно-медицинский журнал*. 1985. № 5. С. 68–71.
55. Галицкий В. П. Венгерские военнопленные в СССР. *Военно-исторический журнал*. 1991. № 10. С. 44–54.
56. Галицкий В. П. Вражеские военнопленные в СССР (1941-1945). *Военно-исторический журнал*. 1990. № 9. С. 39–46.

57. Галицкий В. П. Гитлеровцы против Гитлера. Создание антифашистского движения среди военнопленных офицеров в 1941–1945 гг. *Воен.-ист. журн.* 1995. № 1. С. 18–24.
58. Галицкий В. П. Немецкие военнопленные в восстановлении народного хозяйства СССР: организация работ и их эффективность в свете немецких и российских источников. *Проблемы военного плена: история и современность* : материалы Междунар. научн.-практ. конф., (г. Вологда, 23–25 октября 1997 г.). : В 2-х ч. Вологда : Изд-во Вологодского ИПК и ППК, 1997. С. 52.
59. Галицкий В. П. Проблема военнопленных и отношение к ней Советского государства. *Советское государство и право.* 1990. № 4. С. 121–130.
60. Галицкий В. П. Социально-психологические аспекты межгрупповых отношений в условиях военного плена. *Социологические исследования.* 1991. № 10. С. 48–63.
61. Галицкий В. П. Участие немецких военнопленных офицеров в антифашистском движении в плену в СССР 1941–1950 гг. *НКСТ – 50 лет* : материалы рос.-герм. научн.-практ. конф., (Москва, Красногорск, 7–9 сентября 1993 г.). Красногорск, 1994. С. 48.
62. Галицкий В. П. Японские военнопленные в СССР: правда и домыслы. *Военно-исторический журнал.* 1991. № 4. С. 66–78.
63. Гинцберг Л. И. Борьба немецких патриотов против фашизма 1939–1945. Москва, 1987. 196 с.
64. Гончаров С. Гіркота Полону. Німецькі військовополонені в СРСР – маловідома сторінка історії Другої світової. 2013. 6 вересня. URL: <http://gazeta.dt.ua/history/girkota-polonu-.html> (дата звернення: 15.02.2020).
65. Гончаров С. Німецькі військовополонені в СРСР: маловідома сторінка історії Другої світової. *Аргумент.* 2013. 16 вересня. URL: <http://argumentua>.

- com/stati/nemetskie-voennoplennye-v-sssr-maloizvestnaya-stranitsa-istorii-vtoroi-mirovoi. (дата звернення: 15.02.2020).
- 66.Документы обвиняют. Вып.1. Москва, 1943. 68 с.
- 67.Ежова Г. В. Национальный комитет «Свободная Германия»: Некоторые проблемы источниковедения и историографии: Дис... канд. ист. наук. Ленинград, 1987. 298 с.
- 68.Женевские конвенции о защите жертв войны. Москва, 1954. 78 с.
- 69.Забигаило К. С. Вопросы защиты жертв войны на Женевской дипломатической конференции 1949 года : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Киев, 1954. 36 с.
- 70.Иваницкий Г.М. К истории немецких военнопленных во второй мировой войне. *Информационный бюллетень*. Москва : Институт военной истории МО СССР, 1977. С. 26–35.
- 71.Калкутіна Н. Південь України у системі радянського військового полону: історіографія питання. *Емінак*, 2017. № 3. С. 95-99.
- 72.Калкутіна Н. Санітарно-побутові умови в таборах для іноземних військовополонених Південної України в 1944-1945 рр. (на прикладі Миколаївського табору № 126). *Acta studiosa historica*. 2014. Т. 4. Р. 171–181.
- 73.Калкутіна Н. В. Участь військовополонених Німеччини та її союзників у повоєнній відбудові Південної України (1944-1950 рр.) : дисертація на здобуття кандидата історичних наук спеціальності 07.00.01 – історія України ; Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. Миколаїв, 2015. 265 с.
- 74.Кальцик Х., Аустермюлле У. Судьбы немецких военнопленных и интернированных. Військовий полон та інтернування 1939–1956 погляд через 60 років. Матеріали міжнародної наукової конференції, 2-4 червня 2006. Київ : Парламентське видавництво, 2008. С. 178-184.

75. Карель П., Беддекер Г. Немецкие военнопленные Второй мировой войны 1939–1945 гг. Москва : Эксмо, 2004. 448 с.
76. Карнер С. Архипелаг ГУПВИ: Плен и интернирование в Советском Союзе: 1941–1956 гг. ; пер. с нем. Москва : Рос. гос. гуманитар. ун.-т, 2002. 342 с.
77. Кнышевский П. Н. Государственный комитет обороны: методы мобилизации трудовых ресурсов. *Вопросы истории*. 1994. № 2. С. 65.
78. Колеров М. Военнопленные на стройках коммунизма. По материалам «Особой папки Л. П. Берии (1946–1950 гг.)». *Родина*. 1997. № 9. С. 83.
79. Конасов В. Б. Гриф секретности снят. К истории немецких военнопленных в СССР. Вологда, 1991. 346 с.
80. Конасов В. Б. К вопросу о численности немецких военнопленных в СССР. *Вопросы истории*. 1994. № 11. С. 187-189;
81. Конасов В. Б. Политика советского государства в отношении немецких военнопленных (1941-1956 гг.): Автореф. дис. ...д-ра ист. наук: 07.00.02 / Ин-т военной истории. Москва, 1998. 44 с.
82. Конасов В. Б. Преемники Сталина и проблема немецких военнопленных. *Отечественная история*. 1998. № 5. С. 167–174.
83. Конасов В. Б. Судебное преследование немецких военнопленных в СССР: внешнеполитический аспект проблемы. Москва, 1997. 168 с.
84. Конасов В. Б. Судьбы немецких военнопленных в СССР: дипломатические, правовые и политические аспекты проблемы : очерки и документы. Вологда, 1996. 320 с.
85. Конасов В. Б., Кузьминых А. Л. Польские военнопленные в Грязовецком лагере НКВД (1939-1941 гг). Исторический очерк, документы и материалы. Вологда, 2002. 266 с.
86. Конасов В. Б., Кузьминых А. Л. Финские военнопленные Второй мировой войны на Европейском Севере (1939–1955). Очерки и документы. Вологда, 2002. 342 с.

87. Кузьминых А. Система военного плена и интернирования в СССР: генезис, функционирование, лагерный опыт (1939–1956 гг.): автореферат на соискание ... доктора исторических наук, специальность 07.00.02. – отечественная история. Архангельск, 2014. 50 с.
88. Курылев О. Вооруженные силы Германии 1933–1945. Полный атлас. Москва : Астель АСТ, 2007. 559 с.
89. Латернезер Ганс. Вторая мировая война и право. Итоги Второй мировой войны. Выводы побеждённых. Санкт-Петербург : Полигон ; Москва : АСТ, 1998. С. 568.
90. Левикін В. В. Деякі аспекти працевикористання іноземних військовополонених у Радянському Союзі (1944–1950 рр.). *Сторінки воєнної історії України* : збірник наукових статей. Вип. 9. Ч. 3. Київ : Поліграфічна дільниця Інституту історії України НАН України, 2005. С. 110–114.
91. Левикін В. В. Німецькі військовополонені в радянських таборах: гуманітарний аспект : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 ; Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. Київ, 2008. 32 с.
92. Левикін В. В. Перебування німецьких військовополонених у Радянському Союзі. Історіографія питання. *Сторінки воєнної історії України* : збірник наукових статей. Вип. 8. Ч. 1. Київ : Поліграфічна дільниця Інституту історії України НАН України, 2004. С. 114–124.
93. Левикін В. В. Правовий режим військового полону в Радянському Союзі у 40-50 рр. ХХ ст. *Університет*, 2006. № 6. С. 70–76.
94. Левикін В. В. Про процес репатріації німецьких військовополонених з СРСР у 1945–1956 рр. *Сторінки воєнної історії України* : збірник наукових статей. Вип. 7. Ч. 2. Київ : Поліграфічна дільниця Інституту історії України НАН України, 2003. С. 190–199.

95. Левин Д. Б. Об уголовной ответственности военнопленных. *Вопросы уголовного права*. Сборник 1. Москва, 1944. С. 85–94.
96. Марасанов Р. А. Медицинское обеспечение раненых и больных военнопленных в годы Великой Отечественной войны. *Воен.-медиц. журн.* 1981. № 5. С. 19–22.
97. Марасанов Р. А., Мельничук А. Н. Медицинское обеспечение раненных и больных немецких военнопленных в годы Великой Отечественной войны. *Военно-медицинский журнал*. 1981. № 6. С. 18–22.
98. Международное право. Ведение боевых действий. *Сборник Гаагских конвенций и иных соглашений*; МККК. Москва, 1995. С. 13-29.
99. Мюллер В. Я нашел подлинную свободу: Записки немецкого генерала. Москва, 1964. 324 с.
100. Мюллер К.-Д. Советские и немецкие военнопленные и интернированные (научно-исследовательский проект). Військовий полон та інтернування. 1939-1956. Погляд через 60 років: матеріали міжн. наук. конференції. Київ, 2-4 червня 2006 р. Київ: Парламентське вид-во, 2008. С. 13-23
101. Мягкий І. Концтабори військовополонених в Україні у 1941-1943 рр. (За документами ЦДАВО України). *Архіви України*. Вип. 3. 2015. С. 101–114.
102. Николаев О. Женевские конвенции 1949 г. о защите жертв войны. Москва, 1955. 124 с.
103. Пащенко О. Участь державних архівів у гуманітарному проекті «Радянські і німецькі військовополонені та інтерновані, вивчення питань історії Другої світової війни і повоєнного періоду» (на прикладі Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України). *Архіви України*. 2010. № «. С. 114–12.
104. Погребной Н. Г. Деятельность антифашистов в Советском Союзе в годы Великой Отечественной войны: Дис... канд. ист. наук. Москва, 1979. 324 с.

105. Полонені солдати Рейху. *Персонал плюс: Всеукраїнський загально-політичний освітянський тижневик*. 2012. № 10. 20 березня. URL: <http://www.personal-plus.net/467/8996.html>. (Дата звернення: 23.01.2020).
106. Полонення у Другій світовій війні: порівняльна перспектива ; Ред.: Гюнтер Бішоф; Рудігер Оверманс. Höller, Ternitz-Pottschach, 1999.
107. Полторац А. И., Савинский Л. И. Вооруженные конфликты и международное право. Основные проблемы. Москва, 1976. 164 с.
108. Потильчак О. В. Використання німецьких військовополонених на відбудові вугільної та металургійної промисловості України в початковий період повоєнної реконструкції (1944–1945 рр.). *Історична наука: проблеми розвитку. Новітня історія України* : матеріали конференції. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2002. С. 174–179.
109. Потильчак О. В. Використання німецьких військовополонених на підприємствах вугільної та металургійної промисловості України (1944–1945 рр.). *Сторінки воєнної історії України* : збірник. Київ : НАН України ; Ін-т історії України, 2004. Вип. 7. С. 190.
110. Потильчак О. В. Використання праці німецьких військовополонених на відбудові міського господарства Києва у 1944 р. *Історія слов'янських народів. Актуальні проблеми дослідження* : збірник наукових праць. Вип. 6 : Слов'янські народи у Другій світовій війні. Київ : Друкарня НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2000. С. 172.
111. Потильчак О. В. Військовополонені на підприємствах цукрової галузі Української РСР (1944–1945 рр.): організація, дислокація і структура стаціонарних таборів. *Український селянин*. 2005. Вип. 9. С. 228–231. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrsel_2005_9_69. (дата звернення 17.09.2020).
112. Потильчак О. В. До питання про використання військовополонених німців на відбудовчих роботах у Чернігові та області восени 1944 року. *Література*

- та культура Полісся*. Вип. 17. ; Відп. ред. Г. В. Самойленко. Ніжин, НДПУ, 2002. С. 225.
113. Потильчак О. В. Іноземні військовополонені в Українській РСР (1943–1944 рр.) : до питання про територіальну галузеву локалізацію трудового ресурсу. *Боротьба за Україну в 1943-1944 рр. : влада, збройні сили, суспільство* : збірник наукових праць / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». Київ, 2014. С. 509–519.
114. Потильчак О. В. Лагеря для військовополонених в системі радянського військового полону на території України в 1939–1956 гг. Військовий полон та інтернування 1939–1956 погляд через 60 років. Матеріали міжнародної наукової конференції, 2-4 червня 2006. Київ : Парламентське видавництво, 2008. С.154–164.
115. Потильчак О. В. Нормативне регулювання праці військовополонених та інтернованих у СРСР (1941–1953 рр.). *Військово-історичний альманах*. 2003. Ч. 2 (7). С. 84.
116. Потильчак О. В. Полонені німецькі вояки в таборах на теренах України в 1944 р. *Визвольний шлях*. 2000. № 11. С. 41.
117. Потильчак О. В. Полонені німці в таборах на території України (1944–1945 рр.). *Історія в школі*. 2002. № 1. С. 15–21.
118. Потильчак О. В. Поховання іноземних військовополонених та інтернованих Другої світової війни в Україні : монографія. Київ : НПУ ім. Драгоманова, 2004. 55 с.
119. Потильчак О. В. Радянський військовий полон та інтернування в Україні (1939–1954) : монографія. Київ : Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2004. 482 с.
120. Потильчак О. В. Радянські режимні установи для військовополонених та інтернованих в УРСР (1939-1954 рр.): організація, дислокація, структура :

- автореферат на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 історія України ; Інститут історії України НАН України. Київ, 2005. 32 с.
121. Потильчак О. В. Радянські табори військовополонених в Україні (1939–1954): організаційно-структурний аспект. Київ : НПУ ім. Драгоманова, 2004. 88 с.
122. Потильчак О. В. Реорганізація стаціонарних таборів для військовополонених в УРСР (1946–1950 рр.). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Potylchak_Oleksandr/ (дата звернення 17.09.2020).
123. Потильчак О. В. Ставлення населення України до німецьких військовополонених (1944–1945 рр.). *Історичний журнал*. 2004. № 6–7 (12-13). С.42–47;
124. Потильчак О. В. Становище німецьких військовополонених в СРСР у роки радянсько-німецької війни: документи Третього Рейху свідчать. Соборність українських земель в контексті подій Другої світової війни : зб. матеріалів загальноукраїнської наукової конференції (24–25 жовтня 2000 р.). Кривий Ріг : Мінерал, 2000. С. 143.
125. Пустогаров В. В. Міжнародне гуманітарне право. Москва : Інститут держави і права Російської Академії наук, 1997. 55 с.
126. Пфедфер К. Г. Немцы и другие народы во Второй мировой войне. Итоги Второй мировой войны. Выводы побеждённых. Санкт-Петербург : Полігон ; Москва : АСТ, 1998. С. 516.
127. Пянкевич В. Л. Репатриации и труд военнопленных как источники восстановления экономики СССР после Второй мировой войны. Санкт-Петербург, 1999. 28 с.
128. Радянські та німецькі військовополонені в роки Другої світової війни. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Дрезден-Мінськ, 2004. 512 с.

129. Ренійський міськрада оприлюднив список іноземних військовополонених, які померли в катівнях пересильного табору НКВС. URL: <https://bessarabiainform.com/2018/04/renijskij-gorsoviet-obnarodoval-spisokinostrannyh-voennoplennyh-umershih-v-zastenkah-peresylnogo-lagerya>. (дата: 23.09.2020).
130. Решин Л. Е. Как из Паулюса Власова делали. *Совершенно секретно*. 1996. № 5. С. 13.
131. Ржешевский О., Иваницкий Г. Правда и ложь о жизни немецких военнопленных в СССР. *Военно-исторический журнал*. 1978. № 10. С. 76–82;
132. Ржешевский О., Иваницкий Г. Правда о жизни военнопленных в СССР. *Военно-исторический журнал*. 1978. № 11. С. 77–78.
133. Рудігер Оверманс, Ульріке Гокен-Гайдл. Солдати за колючим дротом: німецькі військовополонені Другої світової війни. Мюнхен, 2002. 288 с.
134. Фризер К.-Х. Национальный Комитет «Свободная Германия»: «Война за колючей проволокой» в советских лагерях военнопленных. Вторая мировая война. Москва, 1996. С. 576-588.
135. Хілгер Андреас. Німецькі військовополонені в Радянському Союзі, 1941–1956: політика військовополонених, повсякденне життя в таборі та спогади. Klartext-Verl, Ессен, 2000.
136. Хлестов О. Н. Режим раненых и больных во время вооруженного конфликта: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1958. 32 с.
137. Циганенко Л. Ф. Військовополонені європейських держав у фронтівому таборі № 38. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2018. № 3. Т.29. С 91-97. URL: http://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/3_2018/18. (дата звернення 21.09.2020).
138. Чайковский А. С. Плен: За чужие и свои грехи (военнопленные и интернированные в Украине 1939–1953 гг.). Киев : Парламентское изд.-во, 2002. 503 с.

139. Шайкан В. О. Друга світова війна очима сучасних німецьких істориків. Сталий розвиток промисловості та суспільства: матеріали міжн. науково-технічної конференції. Кривий Ріг: Криворізький нац. ун-т, 2014. Т. 2. С. 176-178. URL: <http://journal.knu.edu.ua/st2.pdf>
140. Шевченко А. М. Национальный комитет «Свободная Германия» в действии: Ежегодник германской истории. Москва, 1974. 328 с.
141. Ширококов Ю. Б. Особливості перебування військовополонених у психологічному просторі ідеологічної обробки в ході проведення антитерористичної операції. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. №4. С. 158-163.
142. Штейдле Л. От Волги до Веймара. Мемуары немецкого полковника, командира полка 6-й армии Паулюса. Москва, 1973. 130 с.
143. Юнгмайстер А. В. Военнопленные и интернированные на Украине и в Одесской области. 1944–1951: взгляд изнутри. Одесса, 2007. 149 с.
144. Якушевский А. Расстрел на клеверном поле. *Новое время*. 1993. № 25. С. 40–42.
145. Anatolij Tschajkowskij. Deutsche in sowjetischer Kriegsgefangenschaft : (Kriegsgefangene und Internierte in der Ukraine 1939–1953); [Übers. von Berit Haritonow]. Memory for a Future, Brandenburg, 2010. 672 S.
146. Bahrens K. Deutche in Straflagern und Gefangnissen der Sowjetunion. Aus dem kulturellen Leben. Munchen, 1969.
147. Blank A. Die deutschen Kriegsgefangenen in der UdSSR. Koln, 1979. S. 23-34.
148. Bohme K. Die deuthen Kriegsgefangenen in sowjetischer Hand Eine Bilanz. Munchen, 1966.
149. Cartellieri D. Die deuthen Kriegsgefangenen ih der Sowjetunion. Die Lagergesellschaft. Munchen, 1967.
150. Fleischhacher H. Die deuthen Kriegsgefangenen in sowjetischer Hand. Der Factor. Munchen, 1965.

151. Hilger A. Deutsche Kriegsgefangene in der Sowjetunion 1941–1956 : Kriegsgefangenenpolitik, Lageralltag und Erinnerung. Essen, 2000. 326 S.
152. Hitlers Sklaven - Stalins "Verräter": Aspekte der Repression an Zwangsarbeitern und Kriegsgefangenen ; eine Zwischenbilanz; Peter Ruggenthaler/Walter Iber (Hg.). Unter Mitarb. von Dieter Bacher. StudienVerl., Innsbruck, Wien, Bozen, 2010.
153. Ihme-Tuchel B. Die SED und die deutschen Kriegsgefangenen in der Sowjetunion zwischen 1949 und 1955. *Deutschland Archiv*. 1994. № 27. H. 5. S. 490–503.
154. Konasov V., Tereixur A. Els Presoners De Guerra a L'URSS: 1941-1955. *L'aveng revista d'Historia*, 1993. № 173. P. 14–18.
155. Kriegsgefangene des Zweiten Weltkrieges: Gefangennahme, Lagerleben, Rückkehr ; zehn Jahre Ludwig-Boltzmann-Institut für Kriegsfolgen-Forschung; Günter Bischof (Hg.). Oldenbourg, Wien ; München, 2005. 599 S.
156. Lehmann A. Gefangenschaft und Heimkehr. Deutsche Kriegsgefangene in der Sowjetunion. München, 1986.
157. Lang M. Stalins Straffjustiz gegen deutsche Soldaten. Die Massenprozesse gegen deutsche Kriegsgefangene in den Jahren 1949 und 1950 in historischer Sicht. Herford, 1981. S. 58-61; 113-116;
158. Ratza W. Die deutschen Kriegsgefangenen in der Sowjetunion. Der Factor Arbeit. München, 1973.
159. Reorhanizatsiia_statsionarnykh_taboriv_dlja_viiskovopolonenykh_v_URSR_1946_1950_rr.pdf?PHPSESSID=9bcc39bb21200. (дата звернення 17.09.2020).
160. Robel G. Die deutschen Kriegsgefangenen in der Sowjetunion Antifa. München, 1974.
161. Rüdiger Overmans. Deutsche militärische Verluste im Zweiten Weltkrieg. Oldenbourg, München, 2004. 486 S.

162. Rüdiger Overmans. Soldaten hinter Stacheldraht: deutsche Kriegsgefangene des Zweiten Weltkriegs;. In Zusammenarbeit mit Ulrike Goeken-Haidl. Ullstein, München, 2002. 288 S.
163. Soldaten hinter Stacheldraht: deutsche Kriegsgefangene des Zweiten Weltkriegs; Rüdiger Overmans. In Zusammenarbeit mit Ulrike Goeken-Haidl. Propyläen, Berlin, München, 2000. 534 S.
164. 1945 – Nach dem Untergang: Gefangenschaft in der Sowjetunion : Ausblicke in meine Nachkriegszeit; Gunter Thiele. Books on Demand. Norderstedt, 2016 234 S.
165. Überleben in russischer Gefangenschaft: 1945–1953; Helmut Grüter. Kovač, Hamburg, 2002. 344 S.